

Macht, liefde en politiek

Hanneke Hoekstra

'The democratic paradigms of the rights of men and brothers exclude women more decisively than did patriarchal discourses in which lineage and inheritance provided grounds for the formal political privileges of elite property holders of both sexes' (Mendelson & Crawford, 1998, 428)

Als er iets is waar de meeste vrouwen tegenwoordig nog consensus over bereiken, dan is het dat zij te veel liefde geven en te weinig politieke macht bezitten. Al in 1790 beweerde Mary Wollstonecraft dat vrouwen in politiek en burgerlijk opzicht slaven waren. Het ontbrak de meeste vrouwen aan politieke sociale macht omdat ze uitgesloten waren van onderwijs en geen politieke rechten bezaten. Maar sommige vrouwen waren in haar optiek geen slaven omdat het hen aan macht ontbrak, maar omdat ze hun vrouwelijkheid gebruikten om macht uit te oefenen. Ze waren gecorrumpeerd en verslaafd aan het gebruiken van hun seksualiteit om hun zin te krijgen. Dat gold volgens haar in het bijzonder voor de dames die in hofkringen en in de salons het culturele leven in Frankrijk bepaalden en die een belangrijk aandeel hadden in het aanwakkeren van de strijd om macht en aanzien: 'I do not intend to be sarcastically paradoxical when I say, that women of fashion take husbands that they may have it in their power to coquet, the grand business of genteel life, with a number of admirers [...] schreef Wollstonecraft in *The Vindication of the Rights of Men* (1995, 22).

Wollstonecraft reageerde op Edmund Burke, die zij ervan verdacht verliefd te zijn op Marie-Antoinette. In zijn conservatieve pamflet *Reflections on the French Revolution*

toonde hij volgens Mary Wollstonecraft te veel sympathie voor de vrouwen afkomstig uit de onttroonde Franse aristocratie. Burke had volgens haar te weinig hart voor de duizenden vrouwen die hadden geleden onder de corruptie van het oude regime. De manipulatieve aristocrate wier politieke passie was gevat in laag uitgesneden bustier, linten en hoge hakken vertegenwoordigde niet alleen voor tijdgenote Mary Wollstonecraft de vleesgeworden corruptie van het oude regime, maar ook voor de generaties feministische historici die vonden dat vrouwen te weinig formele politieke macht hadden en zich liever stortten op het onderzoek naar de zedelijke 'wegbereidsters' van de eerste feministische golf dan op deze aristocrates.

De negentiende eeuw vormt zonder meer een belangrijk draaipunt in de geschiedenis van de Europese staten. Met uitzondering van de Republiek der Verenigde Nederlanden was de vigerende staatsvorm tot aan de Franse revolutie de erfelijke monarchie. In de loop van de negentiende eeuw stonden monarchieën vrijwel overal onder druk. In Frankrijk wisselden republieken en monarchieën elkaar af. In landen die verstoken bleven van revolutie zoals Engeland en Nederland werd de macht van monarchen teruggedrongen ten gunste van een vertegenwoordiging van het volk. Aan het begin van de twintigste eeuw

vielen de kronen als bladeren in de herfst; ook daar waar de monarchie in stand bleef, verschoof de reële politieke macht naar de parlementen. Deze overgang in Europa van dynastieke naar parlementaire politiek had ook gevolgen voor genderverhoudingen. Het verkrijgen van politieke rechten van vrouwen viel samen met een proces waarin de professionalisering van de politiek gebaseerd was op de uitsluiting van vrouwen. De ontwikkeling van een beschaafde parlementaire cultuur in de negentiende eeuw hield in dat burgerlijke mannelijke eigenschappen zoals beheersing, rationaliteit en distantie tot kunst werden verheven. Voor historici en filosofen is de vraag of de democratisering van de Europese politiek wel eenduidig in het voordeel was van vrouwen, nog steeds actueel. Het feodale, aristocratische bestel ging er vanuit dat het voorrecht van de enkele vrouw niet voor alle vrouwen gold. Het uitgangspunt van democratie, dat wat voor een geldt voor allen geldt, maakte mannen bevreesd. Het gevolg was dat mannen aanvankelijk weigerden vrouwen politieke rechten te geven (Fraisie & Perrot, 1993, p.2). Het vraagstuk van de politieke macht van vrouwen stond ook centraal tijdens de workshop ‘Changing the Balance of Power: Female Influence on Formal Politics’ die in april 2006 plaatsvond aan de Rijksuniversiteit Groningen. De workshop vormde de aanleiding voor de artikelen van Marja van Tilburg, Henk te Velde en Hanneke Hoekstra.

De achtergrond van de vraag of democratie wel goed uitpakt voor de macht van vrouwen is meerledig. Om te beginnen is er de laatste tijd meer serieuze aandacht gekomen voor de monarchie als staatsvorm. Van Tilburg laat in haar artikel zien dat het erfelijke koningschap in Europa pas in de hoge Middeleeuwen hegemoniaal werd. Dit ging gepaard met een ideologisch offensief waarin de positie van de eerstgeboren mannelijke nakomeling – het primogenitur – sterker wordt

aangezet. In de zeventiende eeuw formuleerden politiek filosofen zoals Sir Robert Filmer de bijbehorende theorie van het patriarchaat. Het viel echter niet mee om een dynastie in de mannelijke lijn echt in stand te houden; kindersterfte, oorlogen, aanslagen, onvruchtbare echtgenoten en homoseksuele zonen waren bedreigingen die het voortzetten van het geslacht in de mannelijke lijn maar al te vaak onmogelijk maakten. Dat bood kansen aan vrouwen die als regentes of als erfgenaam van de kroon het roer overnamen, mits zij macht niet verwarden met hun taak om de mannelijke opvolging te garanderen door het sluiten van een vruchtbaar huwelijk. In de zestiende eeuw was het feit dat Elizabeth I nooit huwde een deel van het succes van haar langdurig koningschap.

Een tweede lijn in het onderzoek naar monarchieën laat zien dat de fictie van een eenhoofdig bestuur, die inherent is aan de absolute monarchie, te weinig recht doet aan het feit dat dynastieën in feite overleven bij de gratie van andere machtscentra in de staat. Het hof, zegt Clarissa Campbell Orr, is ‘polycentrisch’; er zijn gewoonlijk meerdere kringen van hovelingen die elkaar beconcurreren en elkaar ondersteunen. Die verschillende kringen kunnen verschillende belangen nastreven en op verschillende terreinen macht uitoefenen. De notie van het polycentrische hof maakt volgens Campbell Orr de *queen consort* (de echtgenote van de koning) een interessant object voor onderzoek naar de machtscultuur van de (vroeg) moderne tijd. De gemalin van de vorst vervulde verschillende rollen naast de voor de hand liggende biologische: liaisons met andere vorstenhuzen, organisator van culturele uitwisseling, patrones van kunst en wetenschap (Campbell Orr, 2004). Ook andere vrouwen uit de aristocratie vormden de kern van een kring, die weer een eigen machtscentrum binnen de monarchie was. Koninklijke maîtresses zoals

madame de Pompadour en madame du Barry waren in staat om een eigen politieke positie binnen de politieke machtstructuur van het hof op te bouwen als vertrouwenspersoon van de vorst. Zij waren letterlijk en figuurlijk gekust door de koning (Hanken, 1996).

Met de opkomst van parlementen na de Franse revolutie en na de burgerlijke revoluties van 1848 kwam de macht elders te liggen. Van Sicilië tot Duitsland en Polen kwamen Hervormers en radicale politici in opstand tegen de corruptie van de regering omdat het volk verhongerde door misoogsten en algehele economische malaise. De rol van vrouwen leek in eerste instantie uitgespeeld; mannelijke burgers eigenden zich het monopolie toe op zowel het recht om vertegenwoordigers te kiezen als om een vertegenwoordiger te zijn. We gaan hier niet uitgebreid in op de strijd van vrouwen voor toegang tot de parlementaire politiek, die helaas in Nederland en zeker in verschillende andere landen nog steeds niet is afgesloten. Dit is in de feministische geschiedschrijving echter een goedgedocumenteerd terrein; zij het dat deze door *mainstream* historici nog wel eens wordt vergeten. Nieuw is de aandacht, niet zozeer voor de breukvlakken, maar voor de continuïteit in de rol van verwantschap in de transitie van monarchie naar parlement. Bij nadere beschouwing blijkt de strijd tussen de opkomende stand van burgerlijke mannenbroeders en feministen die hun deel van de politieke macht eisen niet het hele verhaal te zijn. De politieke elites van voor de Revolutie behouden een deel van hun machtspositie onder de vlag van een nieuw politiek regime. In de politieke cultuur van de traditionele politieke elites hadden vrouwen een duidelijke rol en een zekere macht. Deze aanzienlijke invloed van de aristocratische vrouwen bleef aanvankelijk buiten de politieke geschiedschrijving. Jane Rendall constateerde in 1987 dat 'the symbolic importance of the vote to generations of feminists

has meant the obscuring of women's broader political culture' (Rendall, 1987, p.1).

Meer recentelijk werd het juk van de postrevolutionaire weerzin tegen flirtende, verveelde vrouwen van hoge komaf die met oneerbare methoden macht uitoefenden, afgeworpen door feministische historici. Er verschenen prachtige studies over de politieke rol en de persoonlijke dilemma's van vrouwen in de politieke elites van voor de Franse revolutie. Zo laat Amanda Foreman zien in haar biografie van Georgiana, de hertogin van Devonshire, dat adellijke vrouwen een belangrijke rol speelden in het ontwikkelen van verkiezingscampagnes in de Engelse politiek. Lady Georgiana Spencer was een verre voorouder van Prinses Diana, wijlen prinses van Wales. Na haar huwelijk met de hertog van Devonshire, stond ze in het middelpunt van de 'society'. Zij was bevriend met Marie-Antoinette en leidde de belangrijkste culturele salon. Samen met haar zuster ontving zij avond aan avond politici. Beiden waren zeer inventief in het organiseren van publieke aandacht voor hun geliefden. In wezen was Georgiana ongelukkig in haar rol als 'gastvrouw' en ze gebruikte haar connecties om actief te worden in de politiek. Net als bij Diana verholde haar politieke passie en publieke rol een persoonlijk leven dat getekend werd door het lijden onder een ongelukkig liefdesleven en de voorkeur van haar echtgenoot voor zijn minnares (Foreman, 1998).

Deze geschiedschrijving is biografisch en richt de aandacht op de politieke rollen, ambities en preoccupaties van vrouwen in de politiek voor en voorbij de heroïsche buitenparlementaire acties van vrouwen voor politieke rechten rond de vorige eeuwwisseling. Vrouwen hebben van oudsher posities bekleed die toegang boden tot macht en invloed, vaak gelieerd aan hun positie binnen een verwantschapssysteem. De nieuwe interesse in politiek, naast en voorbij de strijd om het kies-

recht, dwingt feministische historici opnieuw uiteen te zetten wat het voor vrouwen betekent om een bevoorrechte positie te hebben in de eeuw van gelijkheid. Status, bezit en familiebanden zijn nog steeds, ook in de eeuw van de democratie, belangrijke hulpbronnen voor vrouwen maar ook voor mannen om hun weg te vinden in een veranderend politiek landschap (Vickery, 2001, pp.1-19). Vrouwengeschiedenis heeft de ervaringen en de geleefde werkelijkheid van arbeiders- en middenklasse vrouwen terecht belicht; maar de recente belangstelling van (feministische historici) voor genderverhoudingen in de politieke cultuur rond het parlement en de partij vestigt de aandacht op vrouwen afkomstig uit de aristocratie en de hogere bourgeoisie.

Henk te Velde gaat in zijn bijdrage in op de rol van aristocratische vrouwen en hun salons bij de 'geboorte' van het Franse parlement. Te Velde beargumenteert dat de invloed van deze vrouwen in het vormen en legitimeren van een parlementaire cultuur ten onrechte is vergeten. De Russische prinses Dorothea Lieven was door haar diplomatieke talent en haar *liaisons* met prominente mannen zoals Metternich en Guizot een zelfstandige politieke kracht in de Europese politiek tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw. Haar salon in Parijs functioneerde als de informele politieke voorpost van Europa. De conservatieve, private sfeer van (internationale) familierelaties en vriendschappen die de politieke cultuur van het oude regime vormden tevens fora waar ideeën werden uitprobeerde, nieuwe manieren om politiek te bedrijven werden ontwikkeld en nieuwe politieke reputaties werden gevestigd. Juist achter de schermen hadden adellijke vrouwen van oudsher veel invloed. Binnen de private ruimte van het 'huis' grepen vrouwen hun kans om een politieke rol te spelen. Die rol was niet alleen faciliterend maar ook gezaghebbend in bijvoorbeeld de bepaling van wie kwam bovendrijven in de

partij en wie niet. Prinsessen en koninginnen speelden in de negentiende eeuw een actieve rol in internationale diplomatie. Zo intervierde koningin Sophie van Oranje-Nassau persoonlijk in de gespannen relatie tussen Pruisen en Frankrijk aan de vooravond van de Frans-Duitse oorlog (Tamse, 2002).

In de Britse politiek speelden vrouwen die gelieerd waren aan de aristocratie tot ver na de eerste wereldoorlog een belangrijke rol: Virginia Woolfs *mrs. Dalloway* is een bekend voorbeeld uit de feministische fictie. Vele *mrs. Dalloways* waren belangrijke katalysators of *powerbrokers* in het web van intrige en politieke patronage dat ieder politiek systeem met zich meebrengt. Ze waren een essentiële schakel in het veilig stellen van de electorale positie van de familie en de zetel in het parlement (zie ook Jalland, 1986). Hanneke Hoekstra gaat in haar bijdrage dieper in op de rol van Nancy Astor, die haar carrière begon als een belangrijke politieke *hostess*, maar uiteindelijk de eerste vrouw in het Britse parlement werd. Astor was lid van de Britse *Conservative Party*. Zij en haar man behoorden tot de rijkste en belangrijkste sponsors van de partij. Nancy Astor dankte haar politiek succes niet aan het jarenlang campagnevoeren voor het vrouwenkiesrecht. In tegendeel, haar jarenlange vriendschap met Arthur Balfour, prominent lid van de partij en voormalig premier van Engeland, was een belangrijke factor in de voordracht van Astor als eerste vrouwelijke lid van het Britse parlement. Intieme relaties tussen mooie en intelligente vrouwen en machtige mannen zijn soms meer bepalend voor het welslagen van een politieke loopbaan dan het claimen van deze posities op grond van opleiding, kennis en gelijkheid voor de wet. Het is niet altijd wat je kunt, maar ook wie je kent. Dat geldt voor mannen die hogerop willen maar zeker ook voor vrouwen.

Het huwelijk tussen vrouwengeschiedenis en politieke geschiedenis laat zien dat politiek

breder is dan het parlement, maar ook breder dan een focus op actie- en pressiegroepen. Politiek dringt ook door in de intimiteit van het gezin en persoonlijke relaties. Waarom de ambities van belangrijke leiders al dan niet met succes worden bekroond, kan vaak alleen worden begrepen als de context van familie- en gezinsverhoudingen wordt meegewogen. Vaders werden oneindig loyaal ondersteund door vrouwen en dochters; carrières liepen op de klippen en leiderschap faalde door ongelukkige huwelijken en overspel (Hoekstra, 2006). Daar staat tegenover dat het ontbreken van liefde in het persoonlijke leven soms werd gecompenseerd door een gepassioneerde verhouding met de politiek (Ettly, 1996). Het documenteren van de wegen naar de macht van de bevoorrechte vrouwen die in de twintigste eeuw een positie wisten te veroveren in politieke partijen kan een licht werpen op de machtsbronnen waarop succesvolle politieke carrières werden gebouwd en op de wisselwerking tussen informele en formele macht. Hierdoor verschuift de nadruk in het onderzoek van uitsluiting en discriminatie in de politiek naar de kansen voor vrouwelijke politieke ambitie. Deze aandacht voor *agency* en machtsbronnen van vrouwen in de politiek doet de interesse voor individuele biografieën herleven, met een herwaardering van de positie van vrouwen in hun intellectuele, gezins- en sociale milieus.

Aristocratische vrouwen hadden een eigen machtspositie in een milieu waarin het private en het politieke traditioneel samenvielen. Het belang van familiebanden als bron voor de ontwikkeling van een politieke of een maatschappelijke positie voor vrouwen gold in zeker opzicht ook voor de burgerij. Het burgerlijk huwelijksideaal dat in de negentiende eeuw dominant werd, was niet per definitie een knellende band voor vrouwen. In haar bijdrage over de strijd voor een betere maatschappij van Nederlandse hervormingsecht-

paren rond 1900 laat Christianne Smit zien dat het sociaal activisme en de publieke rol van prominente vrouwelijke hervormers zoals Marie Rutgers-Hoitsema gevoed werden door een huwelijk gebaseerd op de gezamenlijke toewijding aan een sociaal en politiek ideaal. Die verbintenis was een succesvol samenwerkingsverband om de wereld te verbeteren, zij het op basis van een seksespecifieke rolverdeling.

Het idee van gelijkheid was een belangrijke stimulans voor het politieke activisme van vrouwen in de negentiende eeuw en zorgde voor een echte doorbraak in het genderregime gebaseerd op sekse en klasse. Het opende in de twintigste eeuw de poorten van het rijk der politiek voor grote aantallen vrouwen. De cultuur van het parlement en de partij werd bepaald door een mannelijke opvatting en stijl van politiek bedrijven. Daardoor bleef het parlement ondanks het openen van de 'sekseslagboom' voor vrouwen een tamelijk ondoordringbaar bolwerk. De stijl van regeren door mannen berustte vooral op een negatieve beoordeling van vrouwelijke emoties en gedrag. Volgens Marjan Schwegman kunnen vrouwen alleen macht verwerven binnen de moderne politieke elites als zij 'one of the boys' worden en vooral koel blijven (Schwegman, 2006, p.283). De verdwijning van de liefde uit de politiek bemoeilijkt de toegang van vrouwen tot de machtselite; niet elke vrouw is een 'iron lady'. Of het landsbestuur daarmee gediend is, blijft de vraag. Niet alleen het plezier en de hartstocht, maar ook de humor, levenskunst en tact van flamboyante hertoginnen en gravinnen – die voor enige relativering zorgde – werd daarmee onttrokken aan het politieke spel. Voor de radicaal-republikeinse Mary Wollstonecraft was alle lichtzinnigheid verwerpelijk. Zij vond dat vrouwen en mannen deugdzame burgers moesten zijn die hun politiek handelen baseerden op de rede. Wellicht beseftte Wollstonecraft te weinig dat

de politiek van het oude regime veel had bijgedragen aan het inzicht van vrouwen in wat macht werkelijk is.

Met dank aan Jantine Oldersma voor haar ervaren en leerzame commentaar en de inspirerende samenwerking.

Literatuur

- Etty, E. (1996). *Liefde is heel het leven niet. Henriëtte Roland Holst 1869-1952*. Amsterdam: Balans.
- Foreman, A. (1998). *Georgiana. Duchess of Devonshire*. New York: Random House.
- Fraisse, G. en M. Perrot (Ed.) (1993). *Geschiedenis van de vrouw. De negentiende eeuw*. Amsterdam: Agon.
- Hanken, C. (1996). *Gekust door de koning. Een historisch-antropologische studie naar de ontwikkeling van de positie van de koninklijke maîtresse aan het Franse hof in de zeventiende en achttiende eeuw*. Amsterdam/Antwerpen: Meulenhoff-Manteau.
- Hoekstra, H. (2006). Verlangen naar macht. Henriëtte Kuyper en de opvolging van haar vader. *Tijdschrift voor geschiedenis* 119 (3), pp. 348-361.
- Jalland, P. (1986). *Women, marriage and politics 1860-1914*. Oxford: Clarendon Press.
- Mendelson, S. & P. Crawford (Ed.) (1998). *Women in early modern England*. Oxford: Clarendon Press.
- Orr, C. Campbell (Ed.) (2004). *Queenship in Europe, 1660-1815*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rendall, J. (1987). *Equal or different. Women's politics 1800-1914*. Oxford: Basil Blackwell.
- Schwegman, M. (2006). Hysterische mannen en koele vrouwen. Politiek, sekse en emoties in de lange negentiende eeuw. *BMGN* 121 (2), 278-283.
- Tamse, C.A. (2002). *Het huis van Oranje en andere politieke mythen*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Vickers, A. (Ed.) (2001). *Women, privilege and power. British politics, 1750 to the present*. Stanford: Stanford University Press.
- Wollstonecraft, M. (1995). *A vindication of the rights of men: with a vindication of the rights of woman and hints*. In: S. Tomaselli (Ed.) 1995. Cambridge: Cambridge University Press.